

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Anja Piškur

Psihoanaliza afriških diktatorjev v dobi postkolonializma

Diplomsko delo

Ljubljana, 2012

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Anja Piškur

Mentor: doc. dr. Karmen Šterk

Psihoanaliza afriških diktatorjev v dobi postkolonializma

Diplomsko delo

Ljubljana, 2012

Psihoanaliza afriških diktatorjev v dobi postkolonializma

V diplomski nalogi sem se lotila analize skupnih imenovalcev afriških diktatorjev, ki so oblast zasedli v dobi postkolonializma. Doba postkolonializma je primeren čas za nastop diktatorskega režima, saj je množica v prehodnih obdobjih ranljiva in podvržena k zaupanju. Z množično podporo so na oblast stopili tudi Mugabe, Idi Amin in Mobutu, vendar je njihova popularnost z leti upadala, oni pa so se ne glede na posledice oblasti oklepali do zadnjega. Doba postkolonializma ter obdobje njihovih diktatur so zaznamovale vojne, notranji spopadi, rasizem, genocidi in upori. S psihoanalitičnega vidika sem podrobneje predstavila diktatorja kot avtoritarno osebnost s fantazmatsko in sadistično karakterno strukturo, za katero so značilni nerazrešen Ojdipov kompleks, sindromi patološkega narcisa, agresija in oblika psihoze.

Ključne besede: postkolonializem, afriški diktator, psihoanaliza, narcisizem, destruktivnost

Psychoanalysis of African Dictators in the Era of Post-colonialism

In my thesis I have undertaken an analysis of the common denominators of African dictators, who have occupied the government in the era of post-colonialism. Era of post-colonialism is appropriate time of accession of dictatorial regime as the crowd in the transition periods is vulnerable and more liable to trust. With a substantial support of the nation Mugabe, Idi Amin and Mobutu stepped into the power of the government, although their popularity and reverence have decreased over the years, these dictators failed to step down, hanging on to their power until the very end. Post-colonialism and a period of their dictatorships were marked by wars, internal conflicts, racism, genocide and resistors. From psychoanalytic perspective dictator is an authoritarian personality with phantasmatic and sadistic nature, described by an unresolved Oedipus complex, pathological syndromes of narcissism, aggression and form of psychosis.

Keywords: post-colonialism, African dictators, psychoanalysis, narcissism, destructiveness

Kazalo

1 Uvod.....	5
2 Kolonializem in doba postkolonializma.....	6
2.1 Kolonializem	6
2.2 Doba postkolonializma.....	8
3 Diktatorska oblast in diktatorji.....	10
4 Množična psihologija	15
4.1 Psihoanalitični pogled	17
5 Psihoanaliza.....	19
5.1 Freudova psihoanalitična teorija	19
5.2 Analiza strukture osebnosti	20
5.3 Fantazmatska struktura.....	22
5.4 Skupni imenovalci analize osebnosti diktatorjev	23
5.4.1 Ojdipov kompleks	23
5.4.2 Patološki narcisizem.....	25
5.4.3 Psihopatija	28
5.4.4 Agresivnost.....	29
6 Sklep.....	31
7 Literatura	34

1 Uvod

Dogajanje na afriških tleh je v meni že od nekdaj vzbujalo zanimanje in radovednost. Zaradi raznolikosti, skrivnostnosti in pristne drugačnosti, zaradi boja, padcev in vzponov ter samozavesti. Afriko spremljajo nenehne spremembe – razpad kolonialnega ustroja in njegove posledice. Po končani dobi kolonializma je nekdo moral prevzeti poveljstvo in dvigniti države na lastne noge. V svojem diplomskem delu se bom tako posvetila vprašanju vpliva nekaterih velikih afriških voditeljev ali diktatorjev na ljudstvo oziroma svojo množico v dobi postkolonializma. Predstavila bom avtorski oziroma diktatorski režim in fenomen diktatorja, pojasnila bom njegov položaj znotraj množice, poglobila se bom v osebno strukturo, kritično ter objektivno bom razčlenila fenomen ter opredelila skupne imenovalce, ki predstavljajo podlago in posredno vplivajo na razvoj močne osebnosti političnega ter vojaškega voditelja. Poiskala bom izvirne dejavnike njihovih destruktivnih nagnjenj s pomočjo razvojne psihologije in psihoanalize.

Diplomska naloga bo razdeljena na štiri dele. V prvem delu bom razložila pojme kolonializma, imperializma in postkolonializma; drugo poglavje bom posvetila diktatorjem in njihovim režimom, delovanje množice bom razložila s pomočjo množične psihologije ter zaključila s psihoanalitično obravnavo. V sledeči študiji bo moj temeljni oprijem raziskovanja prav psihoanaliza, saj je skozi celotno nalogo prisoten Freudov vpliv. Pri razlagi množične psihologije se bom naslanjala na Pečjaka in Le Bona, dodala bom tudi Žižkovo filozofijo ter ugotovitve Fromma, kasnejšega neoanalitika.

Besedilo bom povezovala s primeri nekaterih najbolj odmevnih in vplivnih imen afriških diktatorjev, kot so: Mobutu, kralj Konga, nekdanje belgijske kolonije; Idi Amin, ki je poveljeval Ugandi in je prišel na oblast s pomočjo britanskih kolonialnih sil; in Mugabe, ki še vedno zaseda mesto na oblasti Zimbabveja, prav tako nekdanje britanske kolonije. Odgovarjala bom na vprašanja, kako osebnosti, kot so naštetih diktatorji, zasedejo najvišji politični stolček, kako je mogoče, da ostanejo na prestolu tako dolgo, zakaj se njihov prestolček kljub uvedbi demokratičnega sistema ne zamaje. »Kaj je narobe z njimi? Zakaj mislijo, da se bo zemlja nehala vrteti, če bodo predali oblast?« se sprašuje tudi Wole Soyinka, nigerijski Nobelov nagrajenec. Kako dosežejo odobravanje množice? Ali konec kolonializma predstavlja lepo postlan teren in idealen čas, da so prišli na oblast? Politični in vojaški voditelji, ki sem jih izbrala kot vzoren primer za ponazoritev diktatorske osebnosti, so afriški

diktatorji, ki so imeli svoj čas množično podporo v ljudstvu, nekateri so vladali tudi več desetletij in so se oblasti oklepali za vsako ceno.

Zavedam se, da bo podrobnejša analiza zelo zahtevna, saj so si kljub vsemu naštetim diktatorji sami po sebi zelo različni, veliko je prikritega in neizrečenega, dostopni so le pomanjkljivi ter subjektivni podatki, tako na koncu vsak predstavlja zgodbo zase. Vendar je kljub različnim okoljem in nemirni zgodovini moj namen ugotoviti ter združiti bistvene elemente na skupne imenovalce, ker le-ti definitivno obstajajo. Moje raziskovanje bo vodilo v bolj splošen model osebnostne strukture, v katerega sem poskušala uokviriti čim večje število različnih lastnosti in prepletajočih se dejstev zgodovinskih afriških osebnosti. Osredotočila se bom bolj na analizo strukture osebnosti kot na množico samo, vendar so elementi tako prepleteni, da osebnost voditeljev nikakor ne morem vzeti iz množice in jo obravnavati posamično.

Preden se prepustim v psihološki in psihoanalitično obarvan del svojega dela, je za pomen nadaljnjega dojetja nujen kratek opis bistvenih pojmov tudi v širšem smislu. Diskurzi kolonializma, imperializma, dekolonizacije, post-kolonializma, neokolonializma in voditeljski režimi, ki so sledili, v sebi nosijo kompleksno vrednost.

2 Kolonializem in doba postkolonializma

Njegovo obličje je obrnjeno v preteklost ... Gotovo bi rad zastal, obudil mrtve in razbito zložil skupaj. Toda iz raja veje vihar, ki se je ujel v njegovo perut in je tako močan, da jih ne more več zložiti. Ta vihar ga nezadržno žene v prihodnost, ki ji obrača hrbet, medtem ko kup razvalin pred njim raste v nebo. Ta vihar je tisto, čemur pravimo napredek. (Walter Benjamin 1998, 219)

2.1 Kolonializem

»Kolonizacija je pomenila proces, ki je v različnih delih sveta potekal različno, in vendar je ta proces v zgodovini človeštva izvorno prebivalstvo in nove prišleke povsod zapletel v izjemno kompleksno in travmatično razmerje.« (Loomba 2009, 7)

Proces oblikovanja družbe v novi deželi je sam po sebi nujno pomenil preoblikovanje izvornih skupnosti; ob tem je vseboval široko paleto praks od trgovanja, pogajanja, vojskovanja, genocidi, zaslužnjevanja in upori. Vse to so ključni elementi raziskovanja današnjih sodobnih kolonialnih in postkolonialnih študij. Takšna ideja kolonializma ni omejena le na širitev evropskih sil v Azijo, Afriko in Ameriko v zadnjih štirih stoletjih, temveč gre za obsežen zgodovinski pojav, ki je prisoten vedno znova. (Loomba 2009, 8)

Kolonializem povezujemo z rojstvom (predvsem evropskega) kapitalizma. Z razlikovanjem med predkapitalističnimi in kapitalističnimi kolonializmi slednje pogosto imenujemo kot imperializem. Tudi Lenin in Kautsky sta povezala besedo imperializem z določeno fazo razvoja kapitalizma, in sicer kot njegov najvišji stadij. (Loomba 2009, 10–11) V kapitalizmu se družbeni temelj zamaje, posameznik želi delati, kar mora delati. Kapitalizem dela v smislu reprodukcije družbe, izogiba se neugodju in zanalašč vzbudi problem, za katerega, ko ga ustvari, jasno ponudi tudi rešitev. Ko diktatorja postavijo na položaj in ko je le-ta zmožen ponuditi rešitev, doseže aplavz drugih, kot heroj, kar predstavlja notranjo motivacijo za patološkega narcisa.

Ena od metod, s katero lahko termina imperializma in kolonializma med seboj razmejimo, je morda v tem, da ju ločujemo prostorsko ter ne časovno. Potemtakem imperializem lahko razumemo kot pojav, ki izvira iz velikih mest in pomeni proces, ki vodi k dominaciji ter nadzoru. To, kar se v kolonijah dogaja kot posledica imperialistične nadvlade, pa je kolonializem. V tem smislu je imperialna država »metropola«, iz katere izhaja vsa oblast, kolonija pa prostor, v katerega le-ta vdira in ga nadzoruje. (Loomba 2009, 12) Kolonializem bi lahko označili tudi kot nasilno vzdrževane, dominirane in neenakopravne odnose med skupinami, ki temeljijo na hierarhiji, obvladano ljudstvo je šibkejše od kolonialnih sil in se dominaciji ne more učinkovito upreti (Južnič 1980, 15–16); zasnova takšnih odnosov pa se nato prenese v postkolonialistično dobo.

Deleuza in Guattarija kolonializem primerjata z Ojdipovim kompleksom (Loomba 2009, 148), koncept katerega bo pomemben del našega psihoanalitičnega pogleda. Izvor in posledice Ojdipovega kompleksa pri osebni strukturi voditelja bomo pojasnili v nadaljevanju. V primeru kolonizacije bomo na kratko omenili še, da kolonija predstavlja majhnega nebogljenega otroka, ki je navezan na svojega skrbnika, torej kolonialno državo. Otrok (kolonija) si v vseh pogledih želi ustreči, slediti in doseči ter postati prav takšen, kot skrbnik – oče (kolonialna država). Problem nastane, ko oče (kolonialna država) zapusti otroka (kolonijo) in je prepuščen sam sebi, mora odrasti in se sam postaviti na svoje noge. Ker nima več nadzora tudi nima več avtoritete, s katero bi se poskušal poistovetiti oziroma se identificirati. Zato si poišče nadomestni objekt – novo avtoritarno osebo, postkolonialistična država pa na oblast postavi diktatorja.

Fanonov prispevek, »da je kolonizacija in ne modernizacija *per se* zmedla ter spremenila psiho koloniziranih, je logično sklenil, da je »modernizacija« povzročila norost pri domačinih.

Kolonizirani ni mogel »obvladovati« dogajanje okoli sebe zaradi tega, ker je kolonializem spodkopaval njegov obstoj, njegovo subjektiviteto« (Loomba 2009, 148) »Izkušnja kolonializma je pri koloniziranih uničila občutek jaza, ga »obsodila« na »zdrobljeno popredmetenje« /.../ Zdaj velja kolonializem za psihopatološkega, za bolezen, ki izkrivlja odnose med ljudmi in prikazuje vsakega znotraj kolonializma za »bolnega«. Lastnosti, ki jih je etnopsihologija označila za oblike domačinske histerije in za dokaze atavistične strukture možganov,« so pri Fanonu, nasprotno, znak upiranja; z lenobo kolonizirani »zavestno sabotira kolonialni stroj.« (Loomba 2009, 148–149)

Navedene značilnosti kolonializma, predvsem pa njegove posledice, so dosegle še večji pomen kasneje ob osvoboditvi in neodvisnosti kolonij. Ta doba se je imenovala postkolonializem, prihajalo je do notranjih spopadov, bojov, genocidov in vojn. Castle razlaga, da je postkolonialni boj prinesel samostojnost kolonijam v času dekolonizacije. To je prineslo novo obliko stanja države, osvobojeno tujega nadzora; in ker je večina nekdanjih kolonij že dosegla neodvisnost, je tako svet prišel v dobo postkolonializma. (Castle 2001, 102)

2.2 Doba postkolonializma

Frantz Fanon ima v post-kolonialističnih študijah status »globalnega teoretika«. Predelal je Lacanovo shemo stopnje zrcaljenja, ki velja za najpomembnejšo stopnjo v formaciji subjekta. »Ko se dojenček po Lacanovem mnenju prvič opazuje v ogledalu, vidi svojo podobo bolj jasno, usklajeno in trdno kot sebe. Subjekt vzpostavlja samega sebe v imitaciji in tudi v nasprotju s to podobo.« (Loomba 2009, 149) Torej, ko se je neka država (beri dojenček), recimo Kongo, Uganda, Ruanda, izvila iz kolonialističnega objema (beri dojenčkov skrbnik) in prešla v postkolonialistično situacijo, je v ogledalu odseval prikaz še nebogljenega otroka, ki mora na hitro odrasti; takratna podoba stanja v državi in želja po tem, kakšna si želi postati. Vendar bistvo tega, kar Fanon s tem prikaže je, da ima kolonializem psihološko škodljive posledice in »da kolonialne identitete nihajo ter da se jih nikoli povsem ne doseže.« (Bhabha v Loomba 2009, 149) Posledice ostanejo zaradi psihičnega zatiranja in travmatičnih izkušenj, ki so rezultat duševnih razlik (tudi med rasami) ter zaradi česar so bila nekatera ljudstva odvisna ali pa so potrebovala nadvlado. (Mannoni v Loomba 2009, 149)

Metaforično je termin postkolonializem umeščen na mejo med starim in novim, začetkom ter koncem. »Predpona »post« preko kolonializma reducira kulturo ljudi na prepozicionalni čas, termin podeljuje kolonializmu prestiž resnične zgodovine.« (McClintock v Jeffs 2007, 417)

Lahko bi pomislili, da je ta termin nastal zaradi tega, ker je doba kolonializma končana, vendar besede postkolonializem ne moremo niti časovno niti prostorsko uporabljati zgolj v enem samem smislu. Obdobje se je začelo v različnih časovnih razmikih in potomci koloniziranih ljudi živijo po vsem svetu ter tako predpona »post« nakazuje le na posledice nečesa. Te posledice so lahko prvič časovne in nakazujejo na nekaj, kar obstaja po nečem drugem, drugič pa ideološke v smislu nečesa, kar je izpodrinilo nekaj drugega. Če neenakosti, ki jih je povzročil kolonializem, še vedno niso odpravljene, potem je prezgodaj, da bi razglašali konec kolonializma. (Loomba 2009, 12–18). »Termin ne dopušča možnosti, da bi videli svet kot edinstveno in ahistorično abstrakcijo« (McClintock v Jeffs 2007, 417–418), redkeje je uporabljen za označevanje raznovrstnosti. V bistvu je lahko država po eni strani postkolonialna v smislu formalne samostojnosti in po drugi strani neokolonialna v smislu še naprej obstoječe kulturne ter ekonomske odvisnosti. O postkolonializmu naj nebi bilo najprimernejše razmišljati kot o formalnem nadomestilu kolonizacije in kot nekaj, kar zaznamuje njen zaton, temveč je bolj ustrezno razpravljati o razmerju med kolonialno prevlado in njeno zapuščino, ali pa termin uporabiti za označevanje opozicije proti imperialističnim ter kolonialističnim diskurzom oziroma praksam. Razgaljenje kolonialnega ustroja oblasti še ne predstavlja nujno izboljšanja; na primer položaja žensk in delavskega razreda v nekdanjih koloniziranih deželah. Kolonializem ni zgolj nekaj, kar bi prihajalo samo od zunaj, temveč je fenomen, ki ga je mogoče reproducirati tudi znotraj same države. Zato postkolonializem še zdaleč ne predstavlja termina, ki predstavlja osvoboditev in specifičnih razmer, ki ga povzročajo. (Loomba 2009, 12–18)

Ključnega pomena je politična nestabilnost ob koncu kolonialne nadvlade. Kolonije si po pridobitvi neodvisnosti niso mogle obetati trajne politične stabilnosti. Politična nestabilnost je stanje, ko se krhajo institucionalizirane oblasti in ustavnost ter jih nadomesti politično nasilje. Ne glede na predpisane norme se izmenjujejo oblastniki, politični kadri in celo splošne življenjske razmere. (Južnič 1980, 248–249) Nestabilnost je povod za vojne, vojskovanja, terorizem, zarote in državne udare. Večina afriških držav se je po dekolonizaciji spopadla s problemom nestabilnosti. Največjo moč v postkolonialnih državah so imeli v večini vojaki, zato je prišlo do vojaškega vmešavanja v politično sfero. Političen dosežek vojaštva pa je tudi posledica dejstva, da je v postkolonialistični situaciji vojska postala del elite, s čimer si je pridobila prioritete. Za primer lahko vzamemo Ugando, ko je armada s poveljnikom Idi Aminom prevzela oblast leta 1977. Dohodki vojakov so bili nadpovprečno visoki, kar je

oblikovalo privilegirano, bogato kasto, ki je želela svoje prednosti ohraniti, jih uveljaviti in tudi povečati.

Za vpeljavo v naslednje poglavje se mi zdi zelo neoporečna misel»Po mnenju nekaterih socialnih psihologov doživljajo ljudje prehod iz enega stanja v drugo stanje kot stres. V obdobjih prehoda se počutijo negotovo, ne vedo, kaj jih čaka v prihodnosti, pogosto morajo menjati vrednote.« (Pečjak 1995, 28) Ljudje so najprej vznemirjeni, nato zmedeni, niso prepričani, kaj lahko pričakujejo in ravno to pričakovanje bi rada izpostavila. Novo stanje prinaša spremembe, ali se bo obrnilo na boljše. Takšne osebnosti, kot so diktatorji, ki jih bomo omenjali v nadaljevanju, zelo uspešno delujejo v nenormalnih razmerah, kot so ekonomska kriza, vojna in nenazadnje tudi kolonialistična osvoboditev. Tedaj, ko nihče ne vidi rešitve, jo diktator ponudi, dvigne roko in poda veliko zaprisego ter ljudstvo mu sledi. (Pečjak 1995, 75) Predvsem v veri na bolj svetlo prihodnost jim množica zaupa, jim prostodušno verjame, saj spremembe prinašajo upanje.

Doba postkolonializma predstavlja spremembo odnosov, tako v vsakdanjem življenju kot v teoriji. Je obdobje, ki je ponudilo avtonomijo in, vsaj tako se je zdelo, pomenilo tudi neodvisnost s pozitivnim prizvokom. Predstavljala je politično ideologijo novega delovanja oziroma razreševanja spora neskladja in pričela nov anti-kolonialističen boj s preteklostjo. Prostor na prestolu je prost in ravnovesje moči se je začelo spreminjati.

3 Diktatorska oblast in diktatorji

Diktatura je politična ureditev, avtorska oblika vlade, kjer o vladanju odloča en sam posameznik. Avtorski voditelj vlade je diktator. Narod oziroma manjšo množico ljudi nadzoruje ena oseba in v tej obliki moč sloni izključno na tej osebi. To moč je mogoče doseči s silo ali z dedovanjem. Takšne oblasti ne omejujejo nobeni zakoni in neposredno se opira na silo. (Verbinc v Sruk 1995, 65) »Ni nobenih zakonov, a se vseeno to, kar počnemo, lahko vsak trenutek izkaže za ilegalno, prepovedano: pozitivne zakonodaje ni /.../, a vseeno se lahko zmerom najdemo v položaju kršilca neke neznane Zakonitosti. /.../ če ni boga (njegove pozitivne zakonitosti), je vse prepovedano.« (Žižek 1986, 179)

Značilnost diktatorske oblasti je, da si neka osebnost oziroma določena skupina prilasti vso oblast v državi. Diktator lahko odvzame velik del svobode svojega ljudstva, odpravi uzakonjeno delitev oblasti in udejanji svoj monopol avtoritarnega gospostva. (Sruk 1995, 65) Nekateri znanstveni pristopi opredeljujejo takšno avtorsko oblast kot obliko vladavine, ki

ima moč vladati brez odobritve in izvolitve ljudstva. Avtoritarizem¹ –zanj je značilno »moralno-politično vzdušje neodgovornosti, apatije, nezainteresiranosti; takšno družbenost z vseh strani načena demoralizacija, erozija vrednot, dehumanizacija.« (Sruk 1995, 25) Uporablja se tudi izraz despotizem², ki opisuje obliko vladavine kot primitivno in surovo avtorsko politično vladavino. Danes o despotizmu govorimo kot o prisposobi, kadar je govora o avtoritarnih vladavinah in njihovih vsemogočnih voditeljih, kot sta diktatura s svojimi diktatorji na vrhu. Z zgodovinskega vidika je bila diktatura časovno določena vladavina v vojnih razmerah ali hujših kriznih situacijah. Današnje razmere pa prinašajo dva načina diktature. Prvi način, ko si določena oseba ali skupina polasti oblast z državnim udarom; to se je zgodilo v Ugandi. Na takšen način je prišel na oblast Idi Amin. Drugi način, ko oseba ali skupina odstopi od pogodbeno določenega sistema delovanja oblasti in odpravi nekatere zakone ter uveljavi svoje; tako je storil Mugabe v Zimbabveju. Na afriških tleh je bilo v preteklih desetletjih veliko primerov, ko so si posamezniki s sredstvi populistične manipulacije pridobili odobravanje ljudstva in si zagotovili krajši ali daljši mandat. Diktatura je velikokrat postavljena ob bok besedi »ne demokracija³«, saj takšno vladanje ne temelji na demokratični legitimnosti, temveč na manipulacijsko in lažno nastali ter vzdrževani ljudski volji. Avtoritarizem pride do izraza predvsem v diktaturah, kjer se voditelj ali voditeljska grupacija razširita na vsa področja – od politike, gospodarstva, kulture, zdravstva, socialni nadzor poseže v zasebna življenja in mediji ter drugi komunikacijski posredniki vsiljujejo družbeno-nazorske ideologije. V avtoritarnih diktaturah je politična mobilizacija majhna oziroma le-ta sploh ne obstaja. (Sruk 1995, 65)

Hannah Arendt označi totalitarizem kot novo in skrajno obliko diktature, ki vključuje "atomiziranega in izoliranega posameznika", v katerem ideologija igra glavno vlogo pri opredelitvi tega, kako bi morala biti celotna družba organizirana. (Arendt 2003) Nekdanji voditelj države Zaire, danes Kongo, Mobutu Sesse Seko je zasnoval svojo osebno doktrino, imenovano po njem samem – mobutizem, s katero je utrdil svoje oprijeme moči. Mobutizem je bila politična religija, ki je opredeljevala vero v državi v času, ki je bil na oblasti Mobutu.

---

¹Avtoritarizem; močna, trdna avtoritarna oblast; režim nedemokratičnega oblastništva. Čeprav se poskuša avtoritarizem predstaviti kot ideološkega in opravičuje samega sebe, je kljub temu malo diktatur, ki ne bi hotele veljati za nekakšne demokracije novega tipa. Je negacija, nasprotje dejanske demokracije, dejanske pobude in svobode ljudstva. (Sruk 1995, 25)

²Despotizem; neomejena, absolutna oblast despota, samodržca. Značilen je predvsem v sužnjelastniški in fevdalni družbi. Prebivalci so bili prepuščeni na milost in nemilost najbolj grobemu ter brezobzirnemu zatiranju in izkoriščanju. (Sruk 1995, 64)

³Demokracija; gre za najpogostejši družbeni sistem. Beseda zveni kot obljuba, svoboda, saj je zložanka besed ljudstvo (demos) in vladati (kratein). (Sruk 1995, 58)

Zdi se ji zelo vznemirljivo, da totalitarne vlade, kljub svojemu odkritemu hudodelstvu, počivajo na množični podpori. Po njenem mnenju je za totalitarne režime in sloves njihovih vodij značilna začasnost, ostanejo na oblasti samo, dokler se premikajo in spravljajo v gibanje vse zbrane okoli sebe. Totalitarni režimi, dokler so na oblasti, in totalitarne vodje, dokler so živi, obvladujejo množico in se zanašajo na njeno podporo do konca. Diktatorski teror se od totalitarnega razlikuje po tem, da grozi le političnim nasprotnikom, ne pa tudi neškodljivim državljanom brez politične opredelitve ali mnenja. Nadaljuje, da totalitarni vodje nosijo značilnosti drhali, ki nakazuje na neuspešno in neurejeno življenje pred nastopom njihove politične kariere. To predstavlja najmočnejši dejavnik v njihovi množični privlačnosti, saj naj bi s tem zajemali trenutno množično usodo in se zdi njihova želja, da se žrtvujejo, njihova vdanost, njihova odločnost precej iskrena. (Arendt 2003)

V vsaki družbi, za katero je značilen razredni boj, je državni položaj izkoriščen za izvajanje prisilnih ukrepov za zaščito interesa tistih, ki nadzorujejo produkcijska sredstva. Država v takih primerih ni nikoli nevtralna, saj tako lahko zagotovi prevlado vladajočega razreda. Ekonomsko prevladujoči razred je hkrati tudi politično vladajoč razred. Razred oziroma skupina ljudi, ki ima nadzor nad gospodarstvom, hkrati tudi nadzoruje politično ureditev. Zato država postane zaščitnica interesov vladajočega razreda. Vprašanje državne ureditve pa je, značilen za afriški kontinent, še posebej za Zaire, današnji Kongo. Politični boj proti kolonialni državi je dosegel zaključek v šestdesetih letih prejšnjega stoletja, ko je s procesom dekolonizacije nastala nova država – postkolonialna država. Množice, ki so se borile proti kolonializmu, niso pričakovale takšnega konca, saj so menile, da neodvisnost pomeni tudi konec tuje nadvlade. Pod vodstvom Mobutuja je Zaire postala postkolonialna država, ki služi v celoti navzven vladajočemu razredu in interesu tistih, ki ga vodijo. Wole Soyinka je ravnanje afriških voditeljev primerjal z arogantno in s ponižujočo se držo nekdanjih kolonialnih gospodarjev.

Le Bon je opredelil tri temeljne izvore navedenih množičnih pojavov, in sicer naj bi pojavi izhajali iz nagonov, medsebojnega vplivanja ter voditeljev. Razširjenih je mnogo oblik vladanja, vendar je eden od hujših načinov vsekakor diktatorski režim. Torej, ena oblast, ena sama stranka, en voditelj s skrivnostno, a visoko razvito ideologijo. Diktatorji, kot voditelji na čelu vodstvenega organa, določajo enovit cilj in usmerjajo vedenje; s hipnotično močjo ter s karizmatično osebnostjo ljudem posredujejo ideologijo, s katero so obsedeni. Vodje postanejo pomembni in vplivni prav zaradi idej, ki njih same fanatizirajo (Le Bon v Freud 2007, 263) Voditelji, še posebej diktatorji, imajo veliko moč sugestivno vplivati na poslušalce. Predani so

svojim idejam in verovanjem, hkrati pa jih poganjajo želja po uveljavljanju, samopotrjevanju in slavi. (Tarde v Pečjak 1994: 164) Brez mogočnega voditelja se množica hitro razide; hkrati je voditelj odvisen od ljudi in je njihovo ogledalo. Diktatorje zaznamuje narcisizem, z množico obožuje samega sebe in obratno, množica z njim obožuje sebe. Množici daje samozavest, ki jo potrebuje, a je brez njega ne more doseči. Zaradi tega se slepo podredi, ljudje voditeljem odpuščajo grehe in storjene napake ter zločine voditeljev celo opravičujejo. Tardejeva teorija na eni strani poudarja komunikacijo med množico in voditeljem ter na drugi strani narcistični odnos med njima. (Pečjak 1994, 164)

V nadaljevanju bom namenila nekaj več besed afriškim diktatorjem, ki se pojavljajo v moji študiji in na katere bom navezovala moja sklepanja. Podatkov o njihovem odraščanju in otroštvu je zelo malo ter so skoraj nedosegljivi, zato sem poskušala strniti sklop informacij, za katere ugotavljam, da so za mojo diplomsko nalogo relevantne.

Mobutu Sese Seko »King of Zaire« (danes demokratična republika Kongo), rojen Joseph-Désiré Mobutu (1930–1997) je bil človek v središču postkolonialne zgodovine centralne Afrike. Rodil se je v družino srednjega sloja v tedanji belgijski Kongo. Njegov oče Alberic Bemany je bil kuhar in služabnik ter je umrl, ko je bil Mobutu še majhen; njegova mama Marie-Madeleine Yemo je bila hotelska služkinja in samohranilka. Mobutu je bil problematičen otrok, obiskoval je različne katoliške šole, saj sta se z mamo pogosto selila. Odrasel je zelo zgodaj in je bil zaradi svoje neposlušnosti in neubogljivosti pogosto kaznovan. Zaradi tega so ga tudi izključili iz šole in moral je v vojsko. (Zaire 10 Makuta 1975) Mobutizem je končni rezultat njegove socialne in politične reforme, ki je opredeljevala verovanje v državi ter postala nacionalna vera, religija. Ljudje so morali verjeti v kar verjame on sam; kar so lahko in morali poslušati po radiu, so bile njegove lekcije ter govori. Življenja prebivalcev pod Mobutujevim režimom so se iz dneva v dan slabšala. Javni uslužbenci niso prejeli plač po več mesecev, celo let in vojska, ki naj bi ščitila prebivalce, je postala njihova nočna mora. V mnogih primerih so vojaki nadlegovali in ustrahovali množice, medtem ko so javne storitve opravljali na podlagi podkupovanj ter zaslužka. Pod Mobutujevim režimom pravila zakona niso obstajala; v tem smislu znotraj Zaire državne ureditve ni bilo več. Naloga države je, da prebivalcem zagotovi varnost in jim omogoči osnovne dobrine. Medtem ko ima območje Zaire v lasti veliko količino mineralov, so bili prebivalci daleč najrevnejši ljudje v Afriki. Množica se je počutila nezavarovano, morali so se zanesti sami nase, kajti država se ni odzivala na njihove osnovne potrebe. (Naniuzeyi 1999, 668) Mobutu je zasnoval osebno avtentično doktrino, s katero je utrdil svoje oprijeme moči ter

upal, da bo prinesla enotnost in močno nacionalno identiteto. Predstavil je novo zastavo in himno, kot del njegove nove ideologije. Odločen je bil, da reši svoj narod pred vplivi izven Afrike, da afrikanizira državo. Vsa zahodna imena krajev, ulic, stavb, celo ljudje so dobili nova afriška imena, so bila zamenjana z afriškimi (tudi glavno mesto ter ime države – Zaire pomeni reka).

Idi Amin Dada je bil neusmiljen in eden najbolj brutalnih vojaških diktatorjev, katerega vzpon na oblast so omogočile britanske kolonialne sile. V času svojega brutalnega in tiranskega vladanja od leta 1971 do leta 1979 je opustošil ugandsko prebivalstvo. (Keatley, 2003) Rodil se je okrog leta 1925 (v tistih dneh za novorojenčke niso imeli natančnih evidenc) v deželi Koboko na območju zahodnega Nila. Pripadal je islamski etnični skupini oziroma plemenu Kakwa. Njegov oče ga je zgodaj zapustil in večino svojega življenja je preživel v Sudanu, od koder je prihajalo njegovo islamsko pleme. Idi Amin je živel pri mami, ki se je ukvarjala z zelišči in je bila del plemena Lugbara. Viktorijanski raziskovalci so opazili izrazito nasilje in pretakanje krvi ravno znotraj teh sudansko-nubijskih ljudstev; število umorov na tem območju je še vedno eno najvišjih na afriškem kontinentu. (Keatley, 2003) Leta 1946 se je pridružil King African Rifles, KAR (Britanske kolonialne Afriške udarne enote), ki jim je služil v Burmi, Somaliji, Keniji in Ugandi. Leta 1971 je prišlo do državnega udara, za katerega je bilo krivo predvsem oblastniško rivalstvo med takratnim predsednikom Ugande Obotejem in njegovim vojaškim poveljnikom Idijem Aminom. Idi Amin je z udarom prevzel nadzor nad vojsko in se oklical za predsednika. (Ogorevc 2003, 46) Kot vodja osebja ugandske vojske je tako prevzel oblast. Država se je v tistem času spopadala s politično nestabilnostjo, ki je omogočila vojaško vmešavanje v politiko in Idiju Aminu zelen predsedniški položaj. V tem obdobju je izbruhnilo grozovito nasilje, Idi Amin je odstranil vse in vsakogar, za katerega je sumil, da je grožnja njegovemu režimu. (Okuku 2002, 21) Ugandi je vladal osem let in ji pustil zapuščino krvavih umorov ter slabo gospodarsko ureditev; parlament je bil razpuščen, volitve niso potekale, mediji in sodišča so bila podrejena tistim z izvršilno močjo, absolutno moč je uveljavljala policija – šlo je za življenje in smrt. Natančno število smrtnih žrtev v času vladanja Idi Amina ne bo nikoli znano, ocenjujejo pa na približno tristo tisoč umrlih. Idi Amin ni bil izobražen, vendar mu je s svojo kmečko pametjo in z zvitostjo uspelo zasenčiti nasprotnike. Njegov karakter sta zaznamovala neke vrste živalski magnetizem⁴ in agresija, ki ju je uporabljal v kombinaciji s sadističnimi spretnostmi pri svojem komuniciranju z

---

⁴ Živalski magnetizem, moderno hipnoza; v psihologiji pomeni spreminjanje stanja zavesti, podobno sugestiji, izzovejo jo besedni ukazi, ponavljanje dražljajev in kretnje hipnotizerja, na katerega je hipnotizirana oseba duševno osredotočena. (Pečjak 1994, 36)

ljudmi, nad katerimi je hotel dominirati. Razdajal se je občasnim ljubimkam in se poročil kar šestkrat. V odnosu z moškim spolom se je kmalu naučil kako junaško izkoristiti ta magnetizem z ustrahovanjem, gospodovanjem in s poveljstvom. (Keatly 2003)

Robert Gabriel Mugabe je še eden izmed tistih predolgo vladajočih afriških voditeljev. Seznam afriških voditeljev z večletnim (tudi več desetletnim) vladanjem je obsežen; Robert Mugabe si s svojim dvaindvajset-letnim vladanjem državi Zimbabve vsekakor zasluži mesto na njej. 87-letni Mugabe tako vlada Zimbabveju že od leta 1980, ko se je nekdanja britanska kolonija osamosvojila, a nekdanj spoštovani voditelj se je zaradi boja proti kolonializmu v zadnjih desetih letih znašel pod udarom presoje in sankcij, saj se oblasti oklepa predvsem z veliko stopnjo nasilja ter ustrahovanja svojih političnih nasprotnikov, kar je privedlo do osiromašenja prebivalstva. (Kriger 2003) Z gverilsko vojno leta 1970 si je utrdil svojo pot in ime. Takrat je veljal za revolucionarnega heroja, ko se je bojeval proti pravilom bele manjšine za svobodo svojih ljudi. To je tudi razlog, zakaj ga nekateri afriški voditelji še vedno neradi kritizirajo. (Winter 2011) Vendar Mugabe je rasist in prav takšna je njegova politika, uperjena proti beli manjšini, živeči v Zimbabveju. Mugabe je izredno ponosen mož; odstopil bo le v primeru, ko bo njegova revolucija zaključena.

4 Množična psihologija

Množična psihologija obravnava posameznega človeka kot člana plemena, ljudstva, kaste, kot sestavni del skupine ljudi, ki se v določenem času in v določen namen povežejo v množico. Ko se posamezniki, ne glede na njihovo podobnost, preoblikujejo v množico, dobijo kolektivno oziroma množično dušo. Ljudje se znotraj množice počutijo povezane, zaradi katere čutijo, mislijo in delujejo povsem drugače, kot bi od njega pričakovali oziroma kot bi čutil, mislil in ravnal vsak sam zase. (Le Bon v Freud 2007, 256) Uveljavi se rasno nezavedno, heterogeno potone v homogeno. Pri tem se poruši, oslabi psihični ustroj, ki se pri posamezniku razvija različno, razkrije in postane učinkujoč nezavedni temelj, ki je pri vseh podoben. Tako se ustvari povprečni značaj množičnih individualnih posameznikov. (Freud 2007, 257)

Pečjak pravi, da v množici izginjajo individualni občutki, saj med drugimi individualne pridobitve posameznikov poniknejo in s tem zbledi njihova izjemnost. Povzame Le Bonov pogled na posameznika in množico, ki opiše človeka po naravi kot agresivno in zločinsko bitje, kateremu okolje oblikuje zavore, zaradi katerih se ta narava ne more uveljaviti. V množici pa te zavore popustijo, sproščati se začnejo podzavestni agresivni in čredni impulzi.

Razumske sposobnosti, ki sicer združujejo te impulze, odpovejo. (Le Bon v Pečjak 1994, 161) Ljudje, ki sestavljajo množico, se začnejo vesti impulzivno in iracionalno, množica postane spremenljiva ter razdražljiva, vodi jo izključno nezavedno. Goni, ki jim je množica poslušna, so v skladu z okoliščinami plemeniti ali kruti, herojski ali strahopetni, množica je izredno dovzetna za vplive, lahkoverna, nekritična, neverjetno zanjo sploh ne obstaja. (Le Bon v Freud 2007, 259–260) Posameznik v množici podleže občutku nepremagljive moči, katera mu dopušča predajanje gonom, ki jih bi sam navadno brzdal. V množici občutek odgovornosti, ki zadržuje posameznika, povsem uplahne in »znajde se v okoliščinah, ki mu dopuščajo, da odvrže potlačitev nezavednih gonskih vzgibov« (Freud 2007, 257) in s tem ego posameznika v množici izgubi svojo funkcijo nadzora gonov.»Množica ne pozna dvomov o resničnem in lažnem ter se hkrati zaveda svoje velike moči, je netolerantna in slepo zaupa avtoriteti. Od svojih junakov zahteva, da so močni, celo nasilni. Hoče biti obvladovana in zatirana ter hoče se bati svojega gospodarja.« (Freud 2007, 261) Množice še nikoli niso bile željne resnice, terjajo iluzije, ki se jim ne morejo odreči. Kot vodljiva čreda ne morejo živeti brez gospodarja. Tako željna je ubogati, da se instinktivno podvrže vsakomur, ki se razglasi za njenega gospodarja.

Vedenje množice je odvisno od reakcij večine udeležencev. Le Bon za ta pojav uporabi izraz nalezljivost oziroma okuženje in ga prištevamo k fenomenu hipnotične vrste, saj je »v množici vsako občutje, vsako dejanje nalezljivo, in sicer tako zelo, da posameznik zlahka žrtvuje svoj osebni interes interesu skupnosti.« (Freud 2007, 258) To je v nasprotju s človekovo naravo in je človek tega sposoben le kot sestavni del neke množice. »Množična duša je zmožna genialnih duhovnih stvaritev.« (Freud 2007, 265)

Stanje posameznika, ki pripada psihološki množici, je podobno stanju fascinacije, ne zaveda se svojih dejanj, določene sposobnosti se lahko do skrajnosti okrepijo, druge odpadejo. Pri tem je jasno viden dejavnik sugestije, saj je v množici človek sposoben pasti v stanje izgube svoje zavestne osebnosti in ubogati vse sugestije ter prišepetavanja tistega, ki ga je oropal osebnostne zavesti. V tem stanju stori dejanja, ki nasprotujejo njegovemu značaju ter navadam. Množice so pod vplivom sugestije zmožne tudi velikega odpovedovanja, nesebičnosti in predanosti idealu. Le Bon kot glavne značilnosti posameznika v množici torej navaja slabitev zavestne osebnosti, prevlado nezavedne osebnosti, orientacijo občutij in misli v isto smer zaradi sugestije ter okuženja, nagnjenja k takojšnjemu uresničevanju sugeriranih idej. Posameznik ni več on sam, ampak je postal brezvoljni avtomat. Vsi navedeni podatki se nanašajo na kratkotrajne množice, na hitro zbrane, iz predhodnega zanimanja posameznikov

najrazličnejših vrst; v mislih imamo ljudstvo, ki se zbere v prid svojega naroda in države, zato na njihov opis vpliva značaj revolucionarnih množic. (Freud 2007, Pečjak 1995)

Podobno sodbo preproste neorganizirane množice je podal tudi McDougall, ki pravi:

Takšna množica je skrajno razdražljiva, impulzivna, strastna, omahljiva, nedosledna, neodločna in pri tem pripravljena iti z dejanji do skrajnosti, dostopna je samo za robatejše strasti in preprostejša občutja, je izredno sugestibilna, lahkomiselna v preudarjanju, ostra v sodbah, sprejemljiva zgolj za najbolj preproste in nepopolne sklepe in argumente; lahko jo je voditi in pretresti, je brez samozavesti, brez samospoštovanja in občutka odgovornosti, a je pripravljena razvneti se spričo zavesti svoje moči za vse zločine, ki jih lahko pričakujemo od absolutne in neodgovorne moči. Njeno vedénje spominja bolj na vedénje nespodobnega otroka ali strastnega, nenadzorovanega divjaka v tujem mu položaju. (Freud 2007, 267)

Arendt kot glavno značilnost množičnega posameznika predstavi njegovo izolacijo in pomanjkanje normalnih družbenih odnosov, ker prihajajo iz razredne družbe nacionalne države, katere razpoke je zacementiralo nacionalistično čustvo. Zato je naravna posledica, da te množice ob prvem trenutku nemoči svoje nove izkušnje težijo k posebej močnemu nacionalizmu, ki so se mu vodje množice vdali. (Arendt 2003, 400)

Razlaga stanja množice je pri mojem raziskovanju bistvena iz naslednjega razloga: vpliv diktatorjev na ljudi, množico je bil oziroma je še dandanes lahko ogromen, celo pretiran. »V poslušnosti novi avtoriteti smemo svojo poprejšnjo »vest« zanemariti in se predati vabi doseganja ugodja, ki ga nedvomno dosežemo, če prekličemo svoje inhibicije.« (Freud 2007, 266–267) Ne bodimo torej presenečeni, ko posameznik v množici dopušča stvari, od katerih se v navajenih vsakodnevnih okoliščinah odvrta. Privlačnost zla v psihologiji množic ni novost. (Arendt 2003, 389)

4.1 Psihoanalitični pogled

Freudov temeljni pojem za razlago množične psihologije je seksualna energija oziroma libido. Freud koherenco množic pojasni z načelom ugodja in poudari, da je ljubezenski odnos bistven za množično dušo.

Med razvojem se libido spreminjajoče prebija skozi različne faze razvoja. V vsaki fazi se usmerja na različna področja, ki vzbudijo zadovoljstvo. Sprva je libido avtoerotičen in je

energija usmerjena na dele telesa, ki imajo biološke funkcije (hranjenje in izločanje), kasneje pa se usmeri k drugi osebi, k roditelju nasprotnega spola. Pri fantih se pojavi spolna želja po materi, pri čemer oče predstavlja njegovega tekmeca. Pri deklicah se pojavi želja po spolni polastitvi očeta. Posledica je strah in kasnejša identifikacija s staršem ter oblikovanje nadjaza. S tem se razreši konflikt; v primeru nerazrešenih konfliktov pride do fiksacije prejšnjih oblik seksualnosti, ki povzročijo regres, tako na primer pri narcizmu ostane libido usmerjen na lastno telo. (Pečjak 1994, 166) O nerazrešenem konfliktu in narcizmu bom podrobneje razpravljala v kasnejših poglavjih psihoanalize.

Freud nadaljuje z vnosom dveh osnovnih motivacijskih sil, ki sta pomembni pri analizi množice, in sicer gon življenja (eros) in gon smrti (tanatos). »Prvi ohranjajo življenje posameznika in množice, sem sodi tudi libido. Instinkti smrti so rušeče, uničevalne sile v človeku. V njih Freud vidi vir agresivnosti, preganjanj in vojn.« (Pečjak 1994, 166) Človekovi goni in družba sta dva razhajajoča se pojma, saj človek v svojem bistvu ni prav nič socialen in potrebuje druge ljudi za zadovoljitev svojih želja. V družbi se posameznik udomači in nauči se izražati v soglasju z njenimi zahtevami. (Pečjak 1994, 166–167)

»Osrednji pojem v Freudovi razlagi množičnih pojavov je identifikacija, in sicer ljudi med seboj ter ljudi z voditeljem. Freud ta pojav pripisuje posledicam zgodnjega odnosa med otrokom in staršem.« (Pečjak 1994, 168) Med množico in voditeljem ter obratno se vzpostavi erotičen odnos, voditelj ljudem v množici vzbuja čustva strahu in vdanosti obenem. Ljudje se počutijo ljubljene, spojeni med seboj v skupni libido, hkrati pa jih je strah izgube objekta. Ta medsebojna ljubezen je nadomestek za prekinjen, prikrajšano in onemogočeno ljubezen v zgodnjih letih življenja. V njej ljudje narcistično uživajo in ta narcistični odnos se razširi na druge ljudi. Zaradi poplave čustev oslabijo razumske sile. (Pečjak 1994, 168)

»Freud pogosto uporablja izraz introjektivna, kar pomeni, da se erotičen objekt utopi v delu človekovega jaza oziroma idealu jaza. To pomeni, da se objekt postavi na mesto ideala jaza (mama). Razlike med posameznikom in vodjo ter med posamezniki zato izginejo. Ta pojav je Freud primerjal s hipnozo, pri kateri pa hipnotizer stopi na mesto ideala jaza in človeka povsem osvoji.« (Pečjak 1994, 168)

Izraz množična hipnoza je prvi uporabil Le Bon, kjer hipnotično stanje ne izhaja nujno iz voditelja, temveč takšno stanje po njegovem mnenju največkrat izzovejo razmere v množici; množica ima moč, da hipnotizira sama sebe. (Le Bon v Pečjak 1994, 36) Freud opiše človeka v množici kot otroka in celo divjaka, človek se v množici vrne na prejšnje stopnje razvoja.

Hordo obvladuje dominanten samec, katerega sinovi občudujejo in se ga hkrati bojijo. To je primer tipične Ojdipovske situacije. Mascovici (1984) stanje množice ponazori s primerom revolucije, kot ponavljajočega se poskusa umora očeta, ki živi naprej v sinovih – morilcih. Tako združuje vodja v sebi vlogo ubitega očeta in njegovega morilca oziroma sina. (Mascovici v Pečjak 1994, 168) Freudov somišljenik, Karl Gustav Jung je množice poimenoval »slepe živali, množične pojave pa primerjal s psihozo, ki naj bi izvirali iz človekove kolektivne podzavesti⁵.« (Pečjak 1994, 171)

Razumevanje množice, kot skupka različnih osebnosti, spojenih v eno, se mi zdi zelo temeljno izhodišče, saj je vsak posameznik libidialno povezan po eni strani z voditeljem po drugi strani pa z ostalimi množičnimi individumi. Voditelj ljubi svojo množico, ljubi vsakega posameznika, ki je del nje z enako ljubeznijo. To je iluzija, na kateri sloni vsa moč.

5 Psihoanaliza

Kakor pravi Seshadri Crooks, nam je psihoanaliza dala »najpreciznejši jezik konstruiranja subjekta«, zato še naprej ostaja potencialno aplikativno orodje za analizo kolonialnih identitet, psiholoških posledic kolonialne vladavine in dinamike upora. (Loomba 2009, 155) Psihoanaliza da pomen vedenju in prepoznavanju nezavedne dinamike, ki se odvija za tem, kar vidimo. Zaradi tega lažje razumemo samo dinamiko razvoja subjekta.

5.1 Freudova psihoanalitična teorija

Sigmund Freud, katerega se je prijel tudi vzdevek 'oče psihoanalize', je prvi postavil temelj psihoanalitične teorije kot moderne teorije osebnosti. Prizadeval si je prikazati kompleksno osebnostno delovanje kot rezultat aktivnih psihičnih procesov, ki so med seboj dinamično povezani. Za razumevanje človeka je bistveno navidezno mnoštvo njegovih gibal in motivov. (Musek 1988, 92–94) Najpomembnejše pa je vsekakor spoznanje, »da ta gibala niso zasidrana v zavestnem delovanju, temveč delujejo zunaj tega področja. Goni nas vodijo na način, ki ni pod zavestno kontrolo; ravno nasprotno, oni dejansko kontrolirajo zavest.« (Musek 1988, 93) Freud je pojem duševnosti pomensko odcepil od pojma zavesti, saj naše duševno stanje obsega »determinirajoče ozadje, ki je zunaj obsega in dosega zavestnega razmišljanja.

---

⁵ Človekova kolektivna podzavest; »Kolektivno nezavedno je del psihe, ki ga lahko ločimo od osebnega nezavednega kot njegov negativ, ker ne obstaja zahvaljujoč osebnemu izkustvu ter zato nima značaja osebne pridobitve. /.../ Vsebine kolektivnega nezavednega nikoli niso bile v zavesti in zato niso nikoli postale individualne.« (Jung 1995, 25)

Duševnost ni nekaj, kar bi se odpiralo naši zavesti in pozornosti, temveč vsebuje sfere, ki so nedostopne, ki jih lahko dešifriramo s posebnimi metodami« (Freud v Musek 1988, 93)

Psihoanaliza tako za interpretacijo našega delovanja in ravnanja posveča veliko svoje pozornosti teoriji nezavednega, ki je v močni korelaciji s koncepcijo nagonov in nagonskega delovanja. Freud šokira takratno javnost, ko pojasni, da ego ni gospodar v svoji hiši, služiti mora nezavednemu delu Onem (idu) in Nadjazu (superegu). Vse to se popolnoma ujema in se pokaže, ko pod vplivom množica popusti gonom iz nezavednega. Kot pravi, je to bistvo razlage pomembnejših vidikov osebnostnega delovanja v celoti: dinamika, struktura osebnosti, energija, razvoj osebnosti. (Musek 1988, 93–94)

5.2 Analiza strukture osebnosti

Osebnost je zelo kompleksen pojem, za katerega obstaja več različnih pojmovanj in teoretičnih izhodišč. Zaradi tega ga bom sama razložila v obsegu, ki postavi temelje za našo nadaljnjo koherentno analizo skupnih imenovalcev osebnosti diktatorjev. Naša analiza strukture osebnosti bo intrapersonalno usmerjena, kar pomeni, da kot najpomembnejši dejavnik za oblikovanje osebnosti opredeljuje notranja gibala, torej nagone, motive, želje in potrebe. Bistveno vlogo pri osebnostnem delovanju imajo tudi spoznavni, kognitivni faktorji, torej mišljenja, stališča, nezavedne umske naravnosti. Sem sodijo teoretiki, ki so postavili dimenzije psihodinamične strukture osebnosti in razvojne osebnostne strukture.

Klasični psihoanalitiki predpostavljajo, da se razvoj osebnosti zaključi enkrat do petega leta starosti in da po tem obdobju pomembnejših sprememb ni. Mislim, da se spremembe lahko zgodijo, vendar ima nanje izreden vpliv prav tisto, kar se je ali pa se ni v nas ponotranjilo v zgodnjem otroštvu. Bistven vzrok za destruktivna ravnanja afriških diktatorjev je ravno notranje gibalo, kar pomeni njihova ideologija, prepričanja ter stališča, katera je njihovo vodenje zaobjemalo. To notranje gibalo jih je skozi vsa leta njihovega vladanja vodilo do destruktivnosti, uničenja, sebičnosti, diskriminacije ter rasizma in nepredstavljivo krutih dejanj. Njihove osebnostne karakteristike bi lahko orisali z naslednjimi pridevniki: avtoritaren, sadističen, narcističen, paranoičen.

T. W. Adorno s sodelavci razvije koncept avtoritarne osebnosti, nedemokratske družbeno-značajske strukture, ki je nasprotje revolucionarni⁶. Poudari, da je osebnost sistem potreb; vsa

---

⁶Revolucionarna osebnost; revolucionarni voditelj je človek, ki izvaja moč in avtoriteto nad določeno skupino slednikov v smislu revolucionarne ideologije.

že zgoraj navedena notranja gibala oziroma gonila so odvisna od njih in prav takšna struktura osebnosti dela posameznika dojemljivega za antidemokratsko orientacijo. Ta teorija je zelo podobna naši analizi, saj kljub poskusu uvedbe demokratičnega sistema v postkolonialističnih državah diktatorji takšnega sistema niso izvajali. Kot glavno posebnost takšne osebnosti opredeli iracionalnost. Oseba, pri kateri prevladuje avtoritarni karakter, obožuje iracionalno avtoriteto. Fromm je prepričan o medsebojni povezanosti problema psihologije vodenih in psihologije vodenja. V podobnih osebnostnih strukturah pridemo tudi do nasprotij, do sadomazohističnih teženj, kjer je pomembna odvisnost sadista od predmeta sadizma. Kot pravi Fromm, je za sadista potreben objekt, nad katerim gospodari. Vse oblike sadizma vodijo k istemu gonu; namreč, da pridobi popolno oblast nad drugo osebo, da se iz nje napravi nemočen predmet naše volje. Zadovoljstvo, ki izhaja iz popolnega gospodarjenja nad drugo osebo, je samo bistvo sadističnega nagona. V primeru sadizma se sadist povečuje s tem, ko drugo bitje utaplja v del sebe in si na ta način nabira moči, ki mu je primanjkuje kot neodvisnemu jazu. Prav ta želja po moči je odraz sadizma in ta pohlep ne izvira iz moči, ravno nasprotno iz šibkosti. Je odraz nesposobnosti posameznikovega jaza, da ostane sam, zato poskuša s pridobivanjem sekundarne moči, saj resnične ni. Sadizem je strast po neomejeni moči nad drugim bitjem. Frommova študija osvobaja strasti njihove povezave z goni, ki jih je izpostavil Freud in o katerih bo več besed napisanih ob razlagi Patološkega narcisa. (Fromm 1990) Fromm opiše narcisoidnost kot stanje izkustva, v katerem se edino oseba sama, njeno telo, njene potrebe, njeni občutki, njene misli, njena lastnina, vse in vsak, ki njej pripada, doživljajo kot popolnoma resnični, medtem ko je vse tisto, kar ni del osebe ali ni predmet njenih potreb, nezanimivo in neresnično. Narcisoidna oseba poseduje dvojna merila percepcije. (Fromm 1990, 272)

Osebam, ki imajo absolutno oblastniško pozicijo v nedemokratskih avtoritarnih sistemih, pogosto pripisujejo tudi znake kratomanske paranoje. Gre za osebnostno strukturo ljudi, ki jih je dolgotrajno oblastništvo mentalno, karakterno in nazorsko deformiralo oziroma pohabilo. Znake te abnormalnosti kažejo zlasti osebe, ki imajo oblastniško pozicijo v absolutnih, nedemokratskih sistemih. Takšne osebe so prepričane o svoji nezmotljivosti, vsevednosti in nenadomestljivosti. Ne dvomijo o nevoščljivosti ljudi, tudi bližnjih zaradi njihove izjemnosti. Te nevoščljivce si paranoiki želijo kaznovati, če ne celo odstraniti, saj naj bi predstavljali grožnjo njemu in njegovemu položaju. Manifestiranje avtoritarne družbenoznačajske osebnostne strukture lahko pripišemo diktatorjem, kot je bil Idi Amin. (Sruk 1995, 171) Paranoje so značilne za psihopate.

5.3 Fantazmatska struktura

Po Žižku enega temeljnih pojmov psihoanalitične teorije predstavlja fantazma, kako prekoračitev fantazme sovpada s prehodom od želje h gonu. »Fantazma pomeni neki imaginarni konstrukt, v katerem subjekt uprizori realizacijo svoje želje. /.../ Subjekt si nekaj želi, neki objekt, neko dejanje, in v fantazmi to realizira.« (Žižek 1986, 173) Vsak od nas ima fantazije, kjer realiziramo svoje želje, vendar pri zdravi strukturi osebnosti ego in superego poskrbita, da te želje in goni ostanejo v nezavednem, se ne realizirajo, poleg tega pri relativno normalnem razvoju ni tako velike sadistične želje, kot je opaziti pri subjektih, katere opisuje Žižek. Podoben je tudi Lacanov koncept fantazme, ki fantazmo razume kot razcepljeni- želeči objekt, soočen z objektom želje. Fantazma je realizacija želje, vzpostavitev koordinat, mreže razmerij, znotraj katerih se šele konstruira želenje, saj si mora subjekt najprej sploh sestaviti opore, koordinate, ki mu omogočijo, da umesti svojo željo. (Lacan v Žižek 1986, 173) Vsem diktatorjem je skupno to, da si najprej vzpostavijo okolje in trdno diktaturo, bodisi s karizmo ali pa z izjemno subtilno socialno pronicljivostjo, katero imajo psihopati, in ko se dobro »ugnezdi« začnejo uresničevati svoje bolne, sadistične fantazme, le da jih nekateri bolj skrivajo, drugi pa svoje deviantno in perverzno početje uresničujejo povsem odkrito. Žižek po Lacanu teoretično ugotavlja, kar bomo mi odkrivali preko razvojne psihologije diktatorjev, in sicer kaj se ni razvilo v določenem obdobju. To seveda da idealni poligon za fantazme, ki so pri normalni strukturi kontrolirane, pri njih pa dobijo izjemno moč, ravno zaradi pomanjkanja mehanizmov v psihi. Torej je za vse diktatorje značilna fantazemska struktura brez izjeme, le z različnimi odstopanji, gre za zgodnje deficite kot pogoj za razvoj omenjene strukture.

»Funkcija fantazme je nujna za »normalno« delovanje človeškega subjekta. Še več, je nepogrešljiva v njeni vlogi konstruiranja realnosti.« (Mirt 2008, 96) Delovanje voditelja v političnem prostoru, ki nastopa tudi kot mnenjski voditelj, je pomembno pri konstrukciji fantazem. Pomembna ni toliko zaradi neposredne moči, kot zaradi vzpostavitve samega polja za delovanje fantazem. Žižek opredeli fantazme kot podobe, ki zameglijo trezno presojo, ideologija je preko fantazem na delu v navidezno nedolžnem sklicevanju na čisto uporabnost in korist. Na posamezniku je najbolj osebna, partikularna njihova fantazma, in tudi če gre za krute zločine, pravi Žižek, posameznik ne počne tega kot »čisti« subjekt v okviru neke preračunljive strategije, marveč tudi oni- diktatorji »sanjajo svojo domovino« in ravnajo na podlagi nekega fantazmatskega konstrukta, ki podeljuje konsistenco vsemu njihovem delovanju. Diktator na simbolno nezavednem svoj narod, svojo domovino ponotranji za mater in vse zločine opraviči s tem, da je treba to mater očistiti in osvoboditi vse umazanije

(kolonialistične oblasti), s tem »opravičujejo« svoj cilj, vendar ne opravičiti v pravem pomenu besede, opravičiti je bolj deviantno v tem primeru. Tako imajo vsi diktatorji za svojo deviantnost, krutost, sadizem dobro argumentirana »opravičila«, ki pa v psihologiji množice na žalost delujejo. Problem s fantazmo je ravno ta partikularen način, kako si vsak sam strukturira svoje razmerje do Stvari, ki utelešajo nemogoči užitek, torej ima vsak svojo pravico do uživanja, vsakomur svojo fantazmo. Fantazme so po svoji naravi sadomazohistične – vsi diktatorji so sadisti, ki si dobro izbirajo mazohistične, podredljive objekte. Tisti, ki pa to niso in se uprejo, gredo pred zid ali pa so izgnani, torej vseh ne mazohističnih objektov se hitro znebijo. Na podlagi navedenega Žižek poda abstraktno opredelitev totalitarnega delovanja v družbi; fantazma socializira, izgubi se distanca med formalnim-univerzalnim zakonom, ki uravnava družbeno vez in fantazmo. V totalitarizmu je na oblasti fantazma, čisti totalitarizem je samodestruktiven, neprenehoma ga pretresajo krči in se izgublja v agresivnosti navzven ali navznoter. (Žižek 1986, 175-179) Kar pomeni, da so diktature v osnovi samodestruktivne, pogoltnejo svojo zdravo osnovo in se sesujejo same vase, le da nekatere trajajo dlje, nekatere pa so krajše. Ne glede na trajanje je družba po diktaturi tako shirana, da se ne zmore sestavit in pobrati in je idealna za novo diktaturo; torej diktaturo najbolje nadomesti nova diktatura. »Rabelj gre v fantazmatsko podobo nacističnega hudobneža, ki uživa v mučenju soljudi, ki pusti, da mu vdrejo najbolj sadistični »živalski nagon«, kot tak je skrajna točka lestvice, kjer imamo na eni strani hrabrega heroja, ki se žrtvuje za domovino in svobodo, na drugi pa povampirjenega rablja – močno sonce meče močne sence, tako je pri diktatorjih« (Žižek 1986, 177) – vseh, brez izjeme. Na eni strani so junaki in na drugi neusmiljeni rablji, pa smo zopet pri zdravem egu in superegu, katerega diktatorske strukture ne premorejo.

5.4 Skupni imenovalci analize osebnosti diktatorjev

5.4.1 Ojdipov kompleks

Glavno vlogo pri pojasnitvi Ojdipovega kompleksa igra identifikacija, ki je zadnji stadij primarne socializacije. V vseh kulturah se ta kompleks na kulturno specifičen način razreši, kar kasneje vpliva na odraslo vedenje.

Identifikacijo psihoanaliza pozna kot najbolj zgodnji izraz čustvene vezanosti na kako drugo osebo; vlogo igra v prazgodovini Ojdipovega kompleksa. Deček se prav posebno zanima za svojega očeta, rad bi postal in bil takšen kot on, v vseh pogledih bi rad stopil na njegovo mesto. /.../ Očeta jemlje za svoj ideal. /.../ Hkrati s to identifikacijo z očetom, nemara celo

pred njo, je deček začel s pravo zasedbo objekta naslonitvenega tipa pri materi. (Freud 2007, 284)

Kaže torej dve psihološko različni vezi, čisto seksualno zasedbo objekta pri materi in zgledno identifikacijo pri očetu. Obe vezi obstajata nekaj časa vzporedno druga ob drugi, dokler zaradi okrepitev seksualnih želja po materi in spoznanju, da je oče ovira na poti k materi, ne nastane Ojdipov kompleks. Njegova identifikacija z očetom sedaj dobi negativen, celo sovražen odtenek in se spoji z željo po nadomestitvi očeta pri materi. (Freud 1987; Freud 2007) V tej opredeljeni situaciji se primer obravnavanih diktatorjev zaplete, kajti oni so tu zaostali, ni prišlo do identifikacije, saj so skoraj vsi odraščali brez očeta; kar pomeni manko očetovske figure. A mati je vseeno njihova, vendar gre pri njih pogosto za seksualne deviacije. Pri dečkih se rodi libidiozno krvoskrusko poželenje po materi in objektu, ki bi to prekinil, hkrati z občutkom strahu in želje po odstranitvi očeta kot rivala, tekmeča. (Freud 1987; Freud 2007) Vsebina Ojdipovega kompleksa je tako pri dečkih »podana z ambivalentnim razpoloženjem do očeta in z zgolj ljubečim objektim nagnjenjem do matere.« (Freud 1987, 330) Slednje je treba poudariti prav v slučaju, ko je oče odsoten. Pri razrešitvi Ojdipovega kompleksa mora biti opuščena objektna investicija v mater (Freud 1987, 330), saj se le-ta nadomesti z identifikacijo, ki se ne more zgoditi, če očeta ni. Torej, objektna investicija ni opuščena, kaj šele nadomeščena z identifikacijo. Freud ugotovi, da ima »nadomeščanje velik delež pri oblikovanju Jaza in da bistveno prispeva k nastajanju tega, kar imenujemo značaj.« (1987, 327) Med materjo in sinom se vseskozi ne vzpostavi intenzivna empatija; če mati otroka ljubi ali sovraži, ni pomembno, saj pozitivna ali negativna empatija dobro vplivata, medtem ko ima odsotnost slabši vpliv. Ob odsotnosti očeta deček že zaseda njegovo mesto, nima tekmeča, zato določa njegov razvoj stopnja materine posesivnosti, njena brezpogojna ljubezen vodi do temelja lastne samopodobe; v tem času pa oče postavi otroka na realna tla, nauči ga, da je ljubljen le, če dela prav. Socialna funkcija očeta je, da postavi meje, ki se jih spoštuje. Oče otroka ne sme brezpogojno ljubiti. Da otrok odraste, je nujna travma, neugodje mora biti večje od ugodja. Ponotranjeni zakoni so rezultat očeta; če je vzpostavljena avtonomnost do zakona, potem ni konformnosti do ničesar in deček postane upornik. Z vidika razvojne psihologije poteka razvoj od navezanosti na mater na navezanost na očeta in njuna končna sinteza. Materinska ljubezen pomeni varnost, brezpogojnost; očetovska ljubezen pa vodi in nauči, kako se soočiti s problemi, s katerimi ga sooča sodobna družba, v kateri se je rodil. (Fromm 2012, 40)

Najpogostejša želja otrok je, da bi bili tudi sami odrasli, neodvisni od svojih staršev. Torej je izraz sovraštva majhnega dečka le želja po zasedbi očetovega mesta; mehanizme ugodja je potrebno zamenjati za mehanizme odraslega. Freud meni, da obstaja možnost skritega sadističnega poželenja po materi, kot drugi element pa postavi jasen gon maščevalnosti do očeta. Splošna težnja otroka je kot aktivni subjekt doživljati tisto, kar je prej doživljal kot pasivni objekt. (Fromm 1972, 257–259) Težnja po preoblikovanju trpne situacije v dejavno je »mogočna sila, ki vzbuja mnoga poželenja tako v otrocih kot v odraslih.« (Freud v Fromm 1972, 259)

Svoj pogled na koncept Ojdipovega kompleksa spremeni tudi Melanie Klein, ki ga je prej »razumela bolj kot borbo za doseganje ugodja in strah pred kaznijo, zdaj pa bolj kot željo po moči, destrukcijo in strah pred maščevanjem.« (Praper 1999, 64)

5.4.2 Patološki narcisizem

Narcisizem je stadij, skozi katerega gre razvoj libida na poti od avtoerotizma k ljubezni do objekta. Drugače, posameznik na določeni stopnji razvoja svoje seksualne nagone, ki so doslej delovali avtoerotično, združuje v celoto, da bi dosegel objekt ljubezni, pri čemer za objekt ljubezni najprej vzame samega sebe, svoje lastno telo, preden od tod preide k objektni izbiri tuje osebe. (Freud 2005, 353)

Skupni imenovalec, ki povezuje vse obravnavane diktatorje je, da so vsi predojdipalci, kar pomeni ustalitev v narcistični fazi. Do tega pride zaradi tega, ker pri njihovem razvoju ni bilo možnosti in ni prišlo do razrešitve Ojdipovega kompleksa. Opisala bom značilnosti narcisa in kmalu bo očitno, da se pravilno skladajo z značilnostmi osebnostne strukture diktatorjev.

Patološki narcis ljudi razdeli na pomembne Druge (tiste, ki potrjujejo njegovo pojavno podobo, v njih vidi le sredstvo za svojo afirmacijo, hkrati pa je povsem odvisen od njihovega priznavanja in občudovanja ter obstaja le preko ugleda, ki ga ima v njihovih očeh), sovražnike oziroma zarotnike (ki ogrožajo njegovo narcistično afirmacijo) ter ostali – masa, lutke (tiste, ki so tukaj le zato, da jih lahko izkoristi za svoj narcistični interes). Vezi se hitro, z lahkoto spreminjajo, saj narcis nima odnosa do drugega kot do subjekta. »Ker je posameznikova samopodoba odvisna od odobravanja Drugih, ker njegov šibki Jaz ni zmožen dajati neke notranje, načelne opore osebnosti, ima tudi nizek tolerančni prag tesnobe. Hitro popusti lastnim impulzom, nezmožen je tolerirati frustracije, hkrati pa ga popolnoma uničijo že majhne narcistične razžalitve oziroma odsotnost aplavza.« (Vrtačič in Šterk 2008, 52)

Patološki narcis šibki Jaz kompenzira s patološkim narcizmom, z egocentrizmom, grandioznimi predstavami o sebi, narcističnimi fantazijami. Patološko narcis se ima za superiornega, za nekakšnega izobčenca, ki sicer nosi masko konformnega posameznika, a igre ne jemlje resno, igra jo le, da bi socialno uspel, hkrati pa sam sebe postavlja nad zakone, ki to igro uravnavajo. (Žižek 1987, 116)

Oseba ne razvije svojega selfa, občutka sebe, zato čez/okoli zgradi lažni self.

Patološki narcis ima do ljudi predmeten odnos, nikoli ne more zares vstopiti v drugega, se vživeti vanj, izkusiti to, čemur pravimo globina osebnosti. Ljubi samo eno osebo in to je samega sebe. V bližnjih odnosih je površen, ni zmožen nikakršne empatije, je povsem nezmožen pristnega žalovanja ter ne zna upravljati s svojo tesnobo. »Vsako obliko čustvene navezanosti bere kot omejitvev, frustracijo lastnih narcističnih tendenc. Zaradi tega ni zmožen intimne navezanosti, ki bi mu lahko zagotavljala občutek varnosti.« (Vrtačič in Šterk 2008, 53) Primanjkljaj empatije povzroča krutost in predvsem neobčutljivost za druge, celo sadizem, o katerem sem pisala že na začetku. »Zaradi površnih odnosov, ki prevladujejo v družbi, se od ljudi obrača k stvarim.« (Vrtačič in Šterk 2008, 53) Patološki narcis se čustveno mnogo bolj naveže na stvari kot na ljudi, zato se obdaja s stvarmi, v katere projicira svoja čustva. S svojim ciničnim odnosom do sveta implicira, da je navezanost na ljudi pravzaprav šibkost, slabost; po njegovem je s stvarmi tudi lažje manipulirati kot z ljudmi. (Vrtačič in Šterk 2008, 53) Vsi diktatorji so si oziroma si kopičijo materialne dobrine, če hočete bogastvo, ter s tem blažijo svoj strah in praznino, predvsem pa sram. Mobutu je poznan kot najbogatejši voditelj v svoji državi, živel je luksuzno in v razkošju, medtem ko je v državi vladala revščina. In to ni osamljen primer. Bogastvo je falični simbol, oziroma nadomestek falusa, ki se ni identificiral v Ojdipu.

»Patološki Jaz, ki nima trdne opore v svoji psihični strukturi in ki je odvisen od aplavza ter odobravanja Drugih, ki se ima za superiornega izobčenca in je nesposoben vzpostaviti trajno intimno razmerje, vsega tega seveda ni zmožen oceniti kot svojo slabost, kar z mehanizmom projekcije utaji (tako, da svoje pomanjkljivosti v zunanjem svetu, do katerega je zaradi tega nujno imeti sovražno držo). /.../ Gre za izrazito paranoidne tendence.« (Vrtačič in Šterk 2008, 54) Z zatonom starševske avtoritete slabi Nadjaz, paradoksalno pa se krepijo agresivni, diktatorski elementi v Onem. (Lasch v Vrtačič 2008, 54) Kot opredelita Vrtačič in Šterk, je maligni narcizem ena najbolj skrajnih oblik patološkega narcizma, ki jo prav tako zasledimo pri nekaterih tipih osebnostne strukture krutih diktatorjev. Maligni narcizem je zloslutno

stanje, do katerega pride takrat, ko primitivna agresivnost neposredno vstopi v patološki grandiozni Jaz. Posameznik, čigar grandioznost in patološka idealizacija sebe sta potrjeni z zmagoslavjem nad lastnim strahom in bolečino na način, da le-to povzroča drugim ljudem. Sadistični užitek, v katerem je agresivnost spojena s seksualnimi goni, njegovo samozavest še dodatno potencira (Kernberg v Vrtačič 2008, 56) To mu daje občutje moči nad drugimi, sam pa nikoli ni doživel kastracijskega strahu v Ojdipu.

Pomemben dejavnik narcisizma je tudi odsotnost sramu, ki je znaten za krute diktatorje, kateri se, kot ugotovljeno, svojih dejanj ne zavedajo, kaj šele sramujejo. Boris Cyrulnik je pred svojim raziskovanjem sramu menil, da ga povzročajo drugi, potem pa je prišel do zaključka, da je sramujoči se tisti, ki drugemu pripisuje zastrupljajoči pogled. »V njegovem notranjem svetu živi preganjalec, ki nenehno šepeta: »Beden si!« Jaz sramujoči sem tisti, ki dam drugemu moč, da me poniža. Ni nujno, da se drugi tega zaveda.« (Cyrulnik v Zgonik 2012) Nadaljuje: »Ščepec sramu, malce krivde nam omogočata sobivanje v medsebojnem spoštovanju in sprejemanju prepovedi, ki strukturirajo socializacijo /.../ Odsotnost sramu pa priča o ustavljenem razvoju in nesposobnosti predstavljati si še kak drugi svet razen svojega.« (Cyrulnik v Zgonik 2012) Diktatorji kljub izgubi zaupanja in verovanja množice v njihovo ideologijo ter sistem vztrajajo na svojih položajih. Vzbujanje občutka sramu se razvije tako pri osebnosti diktatorjev kot pri množici sami, vendar v drugačni obliki. Kot sem že omenila, gre pri diktatorjih za odsotnost občutka sramu, medtem ko ta občutek prenesejo na množico, ki z odvzemom občutka sramu izgubijo moralno orientacijo. Zgonik se sprašuje, kako je človek zmožen sramotnih dejanj in odgovori:

Hierarhična družbena struktura sram uporablja kot orožje konformizma, javno mnenje z vzbujanjem občutkov sramu nadzoruje družbo. Sram je v takem primeru sredstvo za kaznovanje tistih, ki nasprotujejo njenemu pojmovanju življenja v družbi. Ukaze je treba izpolnjevati za vsako ceno. Recept je preprost: nič drugega ni treba, kot da izvajalcu odvzamete odgovornost, ga pomanjšate v navadno kolesce v družbenem redu. Tak človek postane sposoben opraviti najhujša dejanja, ne da bi občutil sram ali krivdo. /.../ Rabelj, ki ni odgovoren za ukaze sodnega aparata in samo izpolnjuje ukaze, ni nujno sadist, vendar s svojim početjem izgublja sposobnost empatije in izstopa iz vsakdanjega sveta. (Zgonik 2012)

Pogosto se zgodi, da je prehod potuhnjen in ne opazimo, da se spremenimo. To je še posebej značilno za posameznika ob vstopu v množico. Če ponovim, ko občutek odgovornosti pri

posamezniku v množici popolnoma uplahne, uboga avtoriteto. Ob misli, da si lahko dovoliš vse, ponorimo in ni več individualnih zavor ter pravil empatije, če se že le-ta usmerja izključno na bližnje. V primeru vojske in vojaških diktatorjev se usmeri na člane vojske, saj zakon obstaja le znotraj skupine, drugi niso kot mi, človeška bitja; torej umori drugače mislečih niso več pravi zločin. »Sprevrženci se nikoli ne sramujejo samih sebe. Če naj se samega sebe sramujem, moram drugega postaviti nad sebe in od njega pričakovati, da me bo cenil. Pripisati mu moram, da misli, da sem manjvreden; ta misel pa mi vzbudi sram.« (Cyrulnik v Zgonik 2012)

5.4.3 Psihopatija

»Freud je videl psihozo kot konflikt med impulzi in stvarnostjo.« (Praper 1999, 82)

Pri razvojnem procesu navadno pride do stanja nevtralizacije. »Nevtralizacija je proces, ki libidni in agresivni gon premakne iz primarne oblike v socializirano.« (Praper 1999, 81) Otrok med svojim odraščanjem nabira izkušnje v čustvenem odnosu z objektom, pri čemer se izvorna libidna in agresivna energija med sabo nevtralizirata s tem, da libidni del ohrani dominantnejšo pozicijo. »Koncept nevtralizacije pojasnjuje psihozo kot nesposobnost ega, da prevzame vlogo organiziranja in posredovanja med goni ter stvarnostjo. Že Freud je videl psihozo kot konflikt med goni in stvarnostjo. (Praper 1999, 82)

Boštjan M. Zupančič je v svojem intervjuju v Sobotni prilogi dejal, da je za psihopate prvega reda značilno, da imajo visok inteligenčni kvocient. Po psihoanalitiku David Swhartzu je povzel, da naj bi bili psihopati prvega reda že vsi zaposleni, in sicer v korporacijah, politiki, cerkvi. Pravi, da so tam, kjer se lahko po hierarhični lestvici povzpnejo na vrh. Imajo to sposobnost, da zlorabijo pojem demokracije. Sposobni so zmanipulirati situacijo in zmaga jejo. (Zupančič v Žerdin 2011) Diktatorjem kljub uvajanju oziroma uvedbi demokratičnega sistema uspe ostati na oblasti po več mandatov, celo več desetletij, ne glede na to, da je stanje v državi jasen klic po spremembi. Pri takšnih skorumpiranih režimih je šlo seveda za prirejanje volitev, za vpliv in podkupovanje glasov ter izničevanje tistih, ki so javno in glasno izrazili mnenja proti. Zupančič nadaljuje, da na psihopate naletimo v centrih moči, in sicer kapitalske, politične ter vojaške moči. So izjemno učinkoviti, lahko impulzivni. Psihopat se brez težav povzpne po hierarhični lestvici, saj je sposoben narediti stvari, ki jih normalno socializiran posameznik ni zmožen narediti. Psihopat manipulira, se pretvarja, igra različne vloge na večih odrih hkrati. Sposoben je prepričevati, lahko je šarmanten, je neberljiv in je tako za vodstveno funkcijo tako rekoč predestiniran. (Zupančič v Žerdin 2011)

Prav takšno situacijo predstavlja pojav postkolonializma. Voditelji, ki so se ob koncu kolonialistične dobe povzpeli na najvišje stolčke, so se že pred tem gibali v politično-vojaških krogih. Mobutu⁷ je odrasel že zelo zgodaj, izključili so ga iz šole in moral je oditi v vojsko, kjer je vzpostavil pomembne vojaške veze, ki so mu služile v prihodnosti. Dejstvo je, da uniforma daje avtoriteto, v nas vzbuja strahospoštovanje; »uniformirani« so se tako počutili (še) bolj močne in samozavestne. Študiral in delal je tudi kot novinar v Belgiji, kjer je prav tako vzpostavil stik s političnimi revolucionarji in premožnimi poslovnimi osebami. To so bile vse naveze, ki so mu koristile oziroma pomagale priplezati do najvišjega položaja. Za takšne osebnosti je značilna izjemna subtilnost pri navezavi stikov, neverjetno znajo fascinirati sogovornika; ljudje, s katerimi pridejo v stik, si jih zapomnijo.

»Psihopati imajo izžgan tisti del možganov, v katerem bi sicer morale biti vstavljene moralne zavore« (Zupančič v Žerdin 2011), kar pomeni odsotnost superega po Freudu, torej ponotranjenih avtoritet. Gre za to, ali se vrednote med socializacijo usidrajo v otroka ali ne. Ta proces je zopet povezan z avtoriteto, poteka in se zaključi v Ojdipu. Če se vrednote ne usidrajo v otroka, saj nad njem ne bdi avtoriteta, potem iz nekih načel ne nastane morala, vendar je to le prazen izraz. O morali so psihopati sposobni blebetati ure in ure. Zelo dobro se znajo pretvarjati. Izjemno dobro znajo izpolniti test moralnega razvoja. Inteligentni psihopat zazna, kaj se od njega pričakuje. Vendar blebetanje še ne pomeni, da si le-to ponotranjil. Ponotranjenje vrednot smo do sedaj jemali kot nekaj samoumevnega, vendar danes temu ni več tako. (Zupančič v Žerdin 2011)

5.4.4 Agresivnost

Ko Janezek pride do ugotovitve, da s tem, ko bo agresiven do svojega mlajšega brata (mame ali koga drugega) in bo dobil, kar si želi, bo postal oseba, ki je nagnjena k agresivnemu vedenju. Iz tega izhaja, da nekdo počne, čuti in razmišlja v tisti smeri, ki se izkaže za uspešno metodo pridobivanja oziroma izpolnjevanja njegovih potreb ter želja. Agresivnosti se naučimo zgolj na podlagi iskanja naših optimalnih prednosti. (Fromm 1990, 73)

Agresija izhaja tudi iz zlorab, žrtev se lahko identificira z agresorjem ali pa ostane žrtev.

Freudovo teorijo libida sem že predstavila, nanjo se dobro navezuje tudi njegov koncept agresivnosti. Freud je sprva menil, da sta seksualni variabilni aspekt libida in samo-

---

⁷Mobutu Sese Seko je bil kongovski diktator, predsednik demokratične republike Kondo, takrat Zaire (King of Zaire).

ohranitveni nagon dve sili, ki obvladujeta človeka, vendar je kasneje predpostavil novo dihotomijo življenjskih gonov (samo-ohranitveni gon) in gon smrti. Kot je dejal: »če obstaja gon oziroma samo-ohranitveni instinkt, potem mora obstajati tudi temu nasprotujoči se instinkt, ki strmi k razkrojitvi in povrnitvi v anorgansko stanje. (Freud v Fromm 1990, 39) Agresivnost je dejansko samostojni vir energije, ki se kaže v samo-destruktivnih tendencah; nasprotno od libida, ki združuje, agresivnost razdružuje. (Freud v Praper 1999, 63)

Gon smrti (tanatos) je usmerjen navznoter zoper organizma samega in deluje kot samo-uničujoči se gon ali pa je usmerjen navzven ter v tem primeru še raje uničuje druge, ki se v primeru združenja s seksualnim gonom pretvori v manj nenevarne impulze, izražene v sadističnih oziroma mazohističnih oblikah. (Freud v Fromm 1990, 40) Diktatorji so sadistične strukture, ki takoj prepoznajo mazohista v drugih in ga podredijo. Idi Amin je uporabljal svojo agresijo v kombinaciji s sadističnimi spretnostmi pri svojem komuniciranju z ljudmi, nad katerimi je hotel dominirati, ljudi je namreč ustrahoval. »Gledano iz izhodišča instinkta smrti, agresivnost v bistvu ni odziv na dražljaje, temveč nenehno premičen impulz, ukoreninjen v konstituciji človeškega organizma.« (Fromm 1990, 40)

Agresivnost je pomemben dejavnik pri razumevanju osebnostne strukture diktatorskega voditelja, natančneje inštrumentalna agresivnost. Gon se zaradi spodletelega Ojdipa ni nikoli brzdal. Zaradi odsotnosti očetovske figure se agresija iz defenzivne vedno bolj spreminja v inštrumentalno za doseganje svojih ciljev. Inštrumentalna agresivnost je biološko prilagodljiv tip agresije, katerih ciljno dejanje je, da pridobijo tisto, kar je potrebno oziroma želeno. »Cilj ni destruktivnost kot taka, temveč take vrsta agresija služi le kot inštrument za doseganje cilja.« (Fromm 1990, 280) Vendar inštrumentalna agresivnost, za razliko od mnogih vrst agresije, nima filogenetskega izvora. Med sesalci naj bi imele samo živali, ki plenijo, katerih agresija je inštrument za pridobivanje oziroma lovljenje hrane, prirojen nevrotičen vzorec, ki jih poganja, da napadejo svoj plen. Takšno vedenje človeka temelji na učenju in izkušnjah ter v tolikšni kruti meri ni filogenetsko pogojeno. Težava pri inštrumentalnem vedenju se nahaja v dvoumnosti terminov potrebnega in želenega. Termin je potrebno opredeliti v smislu ne vprašljivih bioloških potreb. Če na primer človek krade in roba, ker on in njegova družina nima hrane, ki jo potrebujejo, je ta agresija jasno motivirano dejanje psihološke potrebe. Enako bi držalo za pleme, ki na robu stradanja napade drugo pleme, ki mu je boljše. Ampak takšni primeri potrebe so danes redki, srečamo pa se z drugimi bolj zapleteni problemi, ki so veliko bolj pogosti. Vladar naroda ugotovi, da bo njihov ekonomski položaj dolgoročno ogrožen, če bodisi ne osvoji okolja, ki nudi neobdelane materiale oziroma dobrine, ki jih

potrebujejo, ali bodisi ne porazi sotekmeškega naroda. Čeprav so pogosto taki izgovori ideološko pokrivalo za željo po večanju moči ali pa osebnih ambicij vladarja, so vsaj v splošnem relativnem smislu tudi vojne odgovor na zgodovinske potrebe. (Fromm 1990, 280–281)

Želja je tisto, kar potrebujemo.

V tem smislu želja temelji na objektivni situaciji. Želja je vse, kar si lahko zaželimo. Če izraz uporabimo v tem smislu, potemtako problem inštrumentalne agresije predvideva še drugačne vidike in hkrati najbolj pomembnega k motivaciji, ki privede do agresivnih dejanj. Kajti ljudje si ne želijo le tistega, kar je nujno potrebno za preživetje, in le-tega, kar nam omogoči materialne dobrine za dobro življenje. Večina ljudi v naši družbi in podobnih zgodovinskih obdobjih je pohlepni – pohlepni za več hrane, pijače, seksualnosti, imetja, moči in slave. Pohlep je eden od najbolj močnih nenagonskih strasti človeka in je jasen simptom fizične disfunkcije, notranje praznine in pomanjkanja osredotočenosti znotraj samega sebe. To je patološki znak neuspešnega razvoja. Pohlep je strast, ki se napaja z energijo in neustavljivo željo oziroma gonom osebe k doseganju svojih ciljev. (Fromm 1990, 281-283) Problem postane še večji, ker tisto, kar imamo ljudje skupnega, je to, da smo nepotešljivi in tako tudi nikoli zadovoljeni. Objekt A, ki predstavlja našo nenehno željo, objekt fantomske zadovoljitve je imaginaren. Čutimo tendenco, da se gibljemo vedno bližje našim željam do njihove uresničitve, vendar kriterij, da še ni popolno, da je vedno lahko še boljše, želja po še in še več pusti naše želje neprestano neuresničljive. Objekt A je razlog naše želje, »presežno uživanje« kot ga opredeli Lacan. (Žižek 1986, 177-178) Tukaj se lahko vrnemo k fantazmi, ki zapolni omenjeno notranjo praznino. Fantazma je v svoji temeljni razsežnosti konstrukt, s katerim skuša subjekt zapolniti luknjo v Drugem, s katerim skuša »priti na kraj« s Stvarjo, razčistiti z nemogočim- realnim jedrom užitka v Drugem. Ta praznina je izpolnjena s kreativno simbolno fikcijo, saj ko je le-ta zapolnjena se izgubi distanca, ki loči objekt A od realnosti, A pade v realnost. (Žižek 1986, 176)

6 Sklep

Analiza posamičnih konceptov me je pripeljala do odgovora na moje teoretično raziskovalno vprašanje o obstoječih skupnih imenovalcih osebnostne strukture diktatorjev. Hipotezo o obstoječih skupnih imenovalcih sem potrdila ter jo s pomočjo psihoanalize tudi podprla. Kot skupne imenovalce sem v okviru *avtoritarne in fantazmatske* strukture postavila *Ojdipov kompleks, Patološki narcisizem, sram, agresivnost, paranojo, psihozo*. Pritrdilno sem

odgovorila tudi na vprašanje, ali je bila postkolonialna doba idealen čas za prevzem diktatorske oblasti? Kolonialistične sile so za sabo pustile bogato zapuščino in pripravile popolne razmere za mogočne voditelje. Ko množica (otrok) ostane brez voditelja (očeta), takrat se zamenja objekt in to je zelo primeren čas za nastop diktature. Bistvo pri psihopatih, patoloških narcisih oziroma fantazmatskih osebnostih predstavlja njihov sij. Ko njihovo sonce najmočneje sije, to so žarki fascinacije, zavedejo množico in jo zaslepijo. Množica je od blišča (obljub) tako slepa, da ni sposobna uvideti padajočih senc, in preden se oči privadijo te močne svetlobe, preden množica uvidi močne sence nasproti močno žarečega sonca, si oni medtem že utrdijo oblast po svojih merilih in pravilih ter odstranijo vse potencialne nevarnosti. In ko sonce neha žareti, ko nastopi neurje in pade oblast, ljudje pogosto začnejo odkimavati ter trditi, da so le-temu nasprotovali, vendar je nemalokrat drugače. Res je, da marsikdo goji prikrito jezo, celo sovraštvo na podzavestni ravni, zato tudi vstopi v množico, a na zavestni ravni se režimu vdaja. Takšna dvojnost človeka je značilna za totalitarne sisteme. (Pečjak 1994, 180)

Moja radovednost me je gnala k brskanju in listanju po različnih virih literature, da bi prišla do odgovorov na zastavljena vprašanja. Hitro sem ugotovila, da bo teh nekaj strani premalo, vendar nisem želela obupati in poskušala sem izluščiti bistvene elemente, ki so se mi ob zastavljanju celotne naloge neprestano prepletali v mislih. Tako sem pozornost namenila skupnim imenovalcem, ki so, kot smo ugotovili, podlaga in izvor vseh nadaljnjih motenj diktatorskih osebnosti. Diktator je avtoritarna osebnost s fantazmatsko in sadistično karakterno strukturo, za katero so značilni nerazrešen Ojdipov kompleks, sindromi patološkega narcisa, agresija in oblika psihoze. Mera, do katere je rešena Ojdipovska situacija, predpiše, po kakšni poti bo posameznik urejal svoje mentalno ravnovesje, ali ga bodo strasti vodile k življenju ali uničevanju. Če na tem mestu nadgradim tudi Žižkovo trditev, kako prekoračitev fantazme sovpada s prehodom od želje h gonu, potemtakem prekoračitev fantazme podpira intakten ego, katerega naloga pri zdravi strukturi osebnosti je zadrževanje gonov iz nezavednega. Superego »moralno in etično presodi gon in pomaga egu« in ker je pri omenjenem subjektu popolno pomanjkanje sramu, kaže na to, da je razvojno zgodnejša fiksacija in deficit, kar pa gre opaziti pri vseh diktatorjih; torej intakten ego, neponotranjena avtoriteta, odsotnost superega, odsotnost sramu so skupni imenovalci razvojnega deficita strukture osebnosti. Upam si zaključiti, da so bili vsi narcisoidne osebnosti, kar se je kazalo navsezadnje tudi v oblačenju; Mobutu s svojo značilno leopardjo upravo, Idi Amin se je ves čas šalil in duhovičil ter nikoli ne bi niti pomislil na to, česa vsega

je zmožen. Vsi so imeli visoko raven inteligence; Idi Amin sicer ni bil izobražen, vendar je bil pretkan in zvit. Vsi trije so odraščali brez očetovske figure.

Okolje vodi, a ne opredeljuje. Karizma je izdelan konstrukt pri sestavi junaške in herojske osebnosti. Voditelj je izraz moči naroda. Množični voditelj je osebnost, ki se je razvila v obdobju družbene in politične krize ter ji je zaradi nagnjenosti k podrejanju množice uspelo razpršiti svojo ideologijo med ljudi. V množici so ljudje voditelja postavili na mesto ideala jaza in se z njim identificirali. Voditelj je del njih, kot tudi nad njimi; na vrhu se znajde v situaciji, kjer je boj neizogiben ne glede na pripravljen teren, vendar obstaja več načinov bojevanja, oni so izbrali silo. Čeprav ne upamo pomisliti in si pomanjšani v množici prikrivamo oči pred žarki resnice, ni pomembno, za kateri delček sveta gre – naj bo Evropa ali pa Afrika, se prav takšni ali vsaj podobni prizori odvijajo pred našimi rožnatimi očali, ki jih nočemo sneti.

7 Literatura

- Arendt, Hannah. 2003. *Izvori totalitarizma*. Ljubljana: Študentska založba.
- Benjamin, Walter. 1998. *Izbrani spisi*, Ljubljana: SH - Zavod za založniško dejavnost.
- Castle, Gregory. 2001. *Postcolonialdiscourses – An anthology*. UK: BlackwellPublishersLtd.
- Cochecoins. 1975. *Zaire 10 Makuta*. Dostopno prek: <http://www.cachecoins.org/zaire.htm> (26. avgust 2012)
- Freud, Sigmund. 1987. *Metapsihološki spisi*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete: Tiskarna Ljubljana.
- 2005. *Pet analiz*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, Studia humanitatis.
- 2007. *Spisi o družbi in religiji*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Fromm, Erich. 1972. *Kriza psihoanalize*. Ljubljana: Cankarjeva Založba.
- 1990. *The anatomy of human destructiveness*. London: PenguinBooks.
- 2012. *Umetnost ljubezni*. Ljubljana: Mladinska knjiga
- Jeffs, Nikolai, ur. 2007. *Zbornik postkolonialnih študij*. Ljubljana: Krtina
- Jung, Carl Gustav. 1995. *Arhetipi, kolektivno nezavedno, sinhroniciteta*. Maribor: Katedra.
- Južnič, Stane. 1980. *Kolonializem in dekolonizacija*. Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
- Keatley, Patrick. 2003. Idi Amin. *TheGuardian*, 18. avgust. Dostopno prek: <http://www.guardian.co.uk/news/2003/aug/18/guardianobituaries> (20. avgust 2012)
- Komel, Mirt. 2008. Funkcija fantazme: Psihoanaliza in kognitivne znanosti. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 36 (233): 96 – 105.
- Kruger, Norma J. 2003. Robert Mugabe, Another Too- Long-Serving African Ruler: A Review Essay. *Political Science Quarterly* 118 (2): 307– 313.
- Loomba, Ania. 2009. *Kolonializem in neokolonializem*. Ljubljana: Orbis.
- Musek, Janek. 1988. *Teorije osebnosti*. Ljubljana : Filozofska fakulteta.

Naniuzzeyi, Mabiengwa Emmanuel. 1999. The State of the State in Congo- Zaire: A Survey of the Mobutu Regime. *Journal of Black Studies* 29 (5): 669– 683. Sage Publications, Inc.

Ogorevc, Blaž. 2003. Gospodar vseh živali na zemlji – Idi Amin DadaOumee. *Mladina* (34): 46 – 47.

Okuku, Juma. 2002. *Ethnicity, StatePowerandDemocratisationProcess in Uganda*. Uppsala: NordiskaAfrikaninstitutet.

Pečjak, Vid. 1994. *Množična psihologija*. Ljubljana: samozaložba.

--- 1995. *Politična psihologija*. Ljubljana: samozaložba.

Praper, Peter. 1999. *Razvojna analitična psihoterapija*. Ljubljana: Inštitut za klinično psihologijo.

Sruk, Vlado. 1995. *Leksikon politike*. Maribor: Obzorja.

Vrtačič, Eva in Karmen Šterk. 2008. *Serijska kultura, popularni morilec: serijski morilec v popularni kulturi*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Winter. Joseph. 2011. Robert Mugabe: The survivor. *BBC NEWS*, 6. december. Dostopno prek: <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-16010171> (26. avgust 2012)

Zgonik, Alenka. 2012. Rajši umrem, kot povem. *Sobotna priloga*, 17. avgust. Dostopno prek: <http://www.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/rajsi-umrem-kot-povem.html> (22. avgust 2012)

Žerdin, Ali. 2011. Psihopat manipulira, se pretvarja, na odrih hkrati igra različne vloge. *Sobotna priloga*, 31. december. Dostopno prek: <http://www.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/psihopat-manipulira-se-pretvarja-na-odrih-hkrati-igra-razlicne-vloge.html> (22. avgust 2012)

Žižek, Slavoj. 1986. Totalitarna fantazma, totalitarno fantazme. *Družboslovne razprave* 3 (4). 173– 179. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo, Fakulteta za družbene vede.

--- 1987. *Jezik, ideologija, Slovenci*. Ljubljana: Delavska enotnost.